

The System of International Commercial Disputes Settlement in the Space Activities: The Barriers Crisis

Seyed Amirhamed Talebian

PhD candidate of public international law at Shahidbeheshti University
(email: ah.talebian94@gmail.com)

Seyed Hadi Mahmoudi*

Assistant professor of international law at Shahidbeheshti University,

(Received: 2021/04/25, Accepted: 2021/08/02)

Abstract

After the 1979 Moon Agreement, the development of international space law in international society has been in a stagnant mode. With the progress of private space activities since late 20th century, a stable framework for space disputes settlement was considered a vital exigency. Scholars have proposed ways like alternative consultation resolution, space law tribunal, and multipurpose court; but they have brought about no success until now. In the current space law order in the world, political consulting, claims commission in Liability Convention, International Court of Justice and Permanent Court of Arbitration rules, and also some regional institutes are the only existing disputes settlement mechanisms. Concerning privatization and commercialization of space activities begun since 1990s, the issue is what are the barriers confronting to the proceedings and settlements according to the plurality of space actors like space corporations, and how to overcome the problems? This paper tries to treat the problem and deal with the possible solutions.

Keywords

Commercial arbitration, Commercialization, Investment arbitration, Privatization, Space disputes settlement.

---

* Corresponding Author, Email: h_mahmoudi@sbu.ac.ir, Fax:0982122431678

مطالعات حقوق تطبیقی
دوره ۱۲، شماره ۲
پاییز و زمستان ۱۴۰۰
صفحات ۵۹۱ تا ۶۱۰ (علمی - پژوهشی)

بحران نظام حل و فصل اختلاف‌های تجاری بین‌المللی در فعالیت‌های فضایی

سید امیرحامد طالبیان

دانشجوی دکتری حقوق بین‌الملل، دانشگاه شهید بهشتی

(Email: ah.talebian94@gmail.com_)

سید هادی محمودی*

استادیار گروه حقوق بین‌الملل دانشکده حقوق دانشگاه شهید بهشتی

(تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۰۲/۰۵، تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۰۵/۱۱)

چکیده

پس از موافقت‌نامه ماه مصوب ۱۹۷۹، توسعه حقوق بین‌الملل فضا در جامعه بین‌المللی در حالت سکون قرار گرفت. با گسترش فعالیت‌های خصوصی فضایی از پایان قرن بیستم، چارچوبی مستحکم جهت حل و فصل اختلاف‌های فضایی به ضرورتی حیاتی مبدل شد. نویسندگان راه‌های مختلفی از جمله حل و فصل جایگزین مشورتی، دیوان حقوق فضا و دیوان چندمنظوره را پیشنهاد داده‌اند، اما تاکنون هیچ‌کدام قابلیت تحقق نیافته‌اند. در نظام کنونی حقوق فضا در سطح بین‌المللی، مشورت سیاسی، کمیسیون دعاوی مندرج در کنوانسیون مسئولیت، دیوان دادگستری بین‌المللی و قواعد دیوان دآوری بین‌المللی و برخی نهادهای منطقه‌ای تنها سازکارهای موجود در حل و فصل اختلاف‌ها هستند. لیکن با توجه به خصوصی‌سازی و تجاری‌سازی فعالیت‌های فضایی در جهان امروز که از دهه نود میلادی آغاز شده است، این مسئله مطرح گردیده که با توجه به تکثر کنشگران فضایی، از جمله شرکت‌های تجاری فضایی، روند رسیدگی به اختلاف‌های فضایی با چه موانعی مواجه است و چگونه می‌توان بر آنها فائق آمد.

واژگان کلیدی

تجاری‌سازی، حل اختلاف‌های فضایی، خصوصی‌سازی، دآوری تجاری، دآوری سرمایه‌گذاری.

مقدمه

حقوق بین‌الملل در فعالیت‌های فضایی به علت جدید بودن، محدودیت‌هایی همانند شاخه‌هایی چون حقوق دریاهای دارد که برای مثال دولت‌ها در مورد تصاحب منابع در فلات قاره با مشکلات عملی و فناورانه متعددی مواجه هستند (Ian Brownlie, 1998: 262 & 703) مسئله حل و فصل اختلاف‌ها یکی از مهم‌ترین عناصر مقوم نظام حقوقی است و در مورد فضا انجمن حقوق بین‌الملل در این خصوص فعالیت‌هایی انجام داده است.^۱ پس از سال‌ها پیشینه فعالیت‌های فضایی هنوز مناقشاتی وجود دارد، در حالی که حدود ۶۰ سند بین‌المللی به مسئله حل اختلاف در فعالیت‌های فضایی پرداخته‌اند (Bockstiegel, 1993: 2).

اولین ملاحظه در خصوص هر نظم و نهاد جدید حقوقی، استقرار (Establishment) آن در کلان-نظام است که در نتیجه، با تعریف شدن حقوق و تکالیف در چارچوب این نهاد، باید سازوکاری جهت حل و فصل اختلاف‌ها در خصوص پذیرش (Adherence) و اجرای (Implementation) این حقوق و تکالیف پیش‌بینی شود. علاوه بر آن، از آنجایی که «کنشگران» (Subjects) فعال در عرصه فعالیت‌های فضایی منحصر به چند «عامل» حقوق بین‌الملل هستند، سازوکاری پیش‌حقوقی (Pre-judicial phase) لازم است. شاید مذاکره و دیپلماسی و همچنین نهاد «مشورت»- به‌عنوان قالب پیچیده‌تر مذاکره- بهترین روش باشد (Frans G. von der Dunk: 2).

برگرفته از بند ۵ ماده ۲ منشور ملل متحد، نفس حل و فصل مسالمت‌آمیز اختلاف‌های بین‌المللی اجباری است، اما مطابق ماده ۳۳ منشور، روش حل و فصل اختیاری است. سازوکارهای حل و فصل اختلاف‌ها در فعالیت‌های فضایی عمدتاً به دو دسته سازوکارهای عمومی حقوق بین‌الملل (عمدتاً در منشور ملل متحد)، و سازوکارهای خاص حقوق فضایی تقسیم می‌شوند. با روی کار آمدن کنشگران فعال دیگری در فعالیت‌های فضایی (نهادهای خصوصی عمدتاً شرکت‌های فراملی و همچنین سازمان‌های بین‌الدولی)، حقوق بین‌الملل شاهد ظهور سازوکارهای متفاوتی در حل و فصل اختلاف‌ها در چارچوب‌هایی همانند حقوق تجارت بین‌الملل، سرمایه‌گذاری و... بوده است که می‌توان در برخی موارد در اختلاف‌های فضایی از الگوهای آنان یاری جست.

جامعه جهانی کم‌وبیش در متحده‌الشکل کردن حل و فصل اختلاف‌ها تلاش کرده است؛ برای مثال، پیش‌نویس کنوانسیون رسیدگی داورى مصوب کمیسیون حقوق بین‌الملل در سال ۱۹۵۳ یکی از تلاش‌هایی است که به همت ژرژ سل به انجام رسید، اما اکنون در مجموعه اسناد ملل متحد خاک می‌خورد (Mani, 2001: 191). سومین کنفرانس ملل متحد در

1. Cf. the discussion of the Final Draft of the Revised Convention on the Settlement of Disputes Related to Space Activities, as amended in Report of the Sixty-Eighth Conference of the ILA, Taipei, 1998.

2. George Scelle

بهره‌برداری و استفاده مسالمت‌آمیز از فضای ماورای جو ۱۹۹۹ در بخش حل و فصل اختلاف‌های فضایی نیز به نتیجه مطلوبی نرسید و صرفاً بیان شد که نظم کنونی محدود به روابط میان دولت‌ها است و فراتر از این رابطه حرکت نمی‌کند و اینکه به پایه‌گذاری سازوکارهایی نیازمند است. پیشنهاد دیگری از سوی پرفسور چنگ‌مطرح شد که از خلط میان حقوق عمومی و حقوق خصوصی در ماورای جو سخن می‌گفت و تجاری‌سازی و خصوصی‌سازی را عامل مهمی برای اصلاح نظام حل و فصل اختلاف‌ها می‌دانست.

نگارندگان نوشتار حاضر نه در پی توصیف صرف نظام حقوق تجارت بین‌الملل و داوری تجاری بین‌المللی‌اند و نه فقط در پی توصیف نظام حقوق بین‌الملل ناظر بر فعالیت‌های فضایی، بلکه در صدد ایجاد پلی میان این دو رویکرد هستند. امتزاج مرزهای حقوق عمومی و حقوق خصوصی در فضای ماورای جو، امری مطلوب است. در این نوشتار با ترسیم بحران کنونی نظام حل و فصل اختلاف‌های تجاری در فعالیت‌های فضایی، سعی در ارائه رویکردی در جهت سازش حاکمیت‌ها با نهادهای خصوصی شده است. همچنین، سازماندهی در این نوشتار به نسبت تلاش‌های علمی پیشینیان نوآوری دارد. توضیح اینکه تاکنون در منابعی که در باب حل و فصل اختلاف‌های ناظر بر فعالیت‌های تجاری فضایی به رشته تحریر درآمده‌اند، پیشنهادهای ارائه‌شده از سوی «دکترین» و «نهادهای بین‌المللی»، میان «محاکم و دیوان‌های عمومی بین‌المللی» و «دیوان‌های تخصصی بین‌المللی» از جمله نهادهای داوری، جهت ترسیم نظام حل و فصل اختلاف‌ها قائل به تفکیک نشده‌اند.

۱. لزوم حل و فصل تخصصی اختلاف‌ها

دغدغه حل و فصل تخصصی اختلاف‌ها در نتیجه اهمیت صنعت فضایی است که ناشی از توسعه بدون توقف فعالیت‌های فضایی بوده است.

1. Third United Nations Conference on the Exploration and Peaceful Uses of Outer Space (UNISPACE III)
2. Chia-Jui Cheng

۳. سوابق تحقیق مشابه:

- K.-H. Bockstiegel in the International Institute of Space Law (IISL) of the International Astronautical Federation (IAF), Proceedings of the [...] Colloquium on the Law of Outer Space, 1977 (Prague), 1979 (Munich), 1980 (Tokyo), 1982 (Paris), 1983 (Budapest). The Institute of Air and Space Law of the University of Cologne held in 1979 in Munich an international colloquium on the settlement of space law disputes in cooperation with the Space Law Committee of the International Law Association, the International Institute of Space Law and the German Society for Aeronautics and Astronautics. Also the Council of Advanced International Studies, Cordoba, Argentina, 1981. The Hague Academy of International Law and the UN University international workshop in 1982 in The Hague.
- Scott F. March, Note, Dispute Resolution in Space, 7 HASTINGS INT'L & COMP. L. REV. 237 (1983-84)
- Phillip D. Bostwick, Going Private with the Judicial System – Making Creative Use of ADR Procedures to Resolve Commercial Space Disputes, 23 J. SPACE L. 19 (Winter 1995).
- I. H. Ph. Diederiks-Verschoor, The Settlements of Disputes in Space: New Developments, 26 J. SPACE L. 41 (Winter 1998).

۱.۱. تحول وقایع روز فضایی بین‌المللی و وضعیت کنونی جامعه جهانی

بدون لحاظ منابع طبیعی فضایی، امروزه صنعت جهانی فضایی حدود ۲۷۵ میلیارد دلار آمریکا ارزش دارد؛ برای مثال، یک کیلومتر از استروید متالیک ارزشی حدود یک تریلیون دلار آمریکا را به خود اختصاص داده است (Lewis, 1989: 394)؛ از معادن فرازمینی Extra-terrestrial (mines) تا تولید انرژی و هیدروکربن و هلیوم مهم‌ترین منابع طبیعی فضایی هستند. شرح عناصر صنعت فضایی امروز و آینده (پزشکی، بیوتکنولوژی، پزشکی فرازمینی، الکترونیک، دفع ضایعات (Waste Disposal)، تورسیم فضایی، انرژی خورشیدی، هیدرات کربن و...) موضوع هزاران طرح تحقیقاتی بوده است (Twibell, Ty S, 1997: 589).

در این میان، حق حاکمیت و حق مالکیت خصوصی تعارضی درون یکدیگر به وجود می‌آورند که قطعاً بیشترین نمود را در فعالیت‌های تجاری دارد. نمی‌توان سازوکارهای نظم‌دهی این تعارض را با حقوق دریا (مقام بین‌المللی بستر دریاها) و یا قطب جنوب و یا موارد مشابه مقایسه کرد. صنعت فضایی هنوز وابسته به حاکمیت‌ها است، اما روز به روز به طرز فزاینده‌ای زندگی خصوصی را تحت الشعاع قرار می‌دهد. در نتیجه، اهمیت مضاعف پیش‌بینی و ایجاد اسناد و نهادهایی جهت ساماندهی آن مشخص می‌شود. حتی پیش از پایان جنگ سرد نیز از عدم تطابق میان نظم حقوق فضا و واقعیت‌های تجاری بین‌المللی سخن می‌رفت. تدوین‌کنندگان اسناد مخصوصاً معاهده فضا ماورای جو در آن روزگاران چنین تصویری را در ذهن نداشتند که ماهواره‌ها در پایان همان قرن بتوانند خدمات بسیاری را از جمله کنترل از راه دور، پیش‌بینی آب و هوا، پخش تلویزیونی مستقیم، ارتباطات مخابراتی، سیستم‌های مکان‌یابی جهانی و حتی استقرار انسان در ایستگاه‌های فضایی به جهان تجارت عرضه کنند و جلوتر از نظم کنونی حقوق فضا حرکت نمایند.

چهار مسئله مهم در حقوق فضا تأثیر مستقیمی بر تجاری‌سازی فعالیت‌های فضایی داشته‌اند: اول، ابهام و ابهام در اسناد بین‌المللی حقوق فضا و در نتیجه، عدم قطعیت در نظم حقوقی که ناشی از عدم موافقت آمریکا و شوروی سابق بر بسیاری از مسائل جزئی بوده و باعث انجماد روند توسعه فعالیت‌های تجاری فضایی شده است. شناخت حدود تعهدات و مسئولیت‌ها و حق‌ها در زمان سرمایه‌گذاری و فعالیت‌های تجاری امری حیاتی است. در نتیجه، شرکت‌های عظیم خصوصی زمانی که با چنین ابهاماتی روبه‌رو می‌شوند، تمایل زیادی به ورود به چنین محیط مالی مخاطره‌انگیز و مشارکت در این کاروان تجاری و درگیری آتی با حاکمیت‌های قدرتمند فضایی نشان نمی‌دهند. در نتیجه، کنترل دولت‌ها بر فعالیت‌های فضایی انجام‌شده از سوی مؤسسات و نهادهای خصوصی بیشتر می‌شود (Lee, 2000: 194). هدف این نوشتار بیان نقص‌های «ماهوی» این اسناد بین‌المللی یا عرفی بودن یا نبودن این اسناد نیست، بلکه تبیین واقعیت‌ها در خصوص مسئله حل اختلاف تجاری فضایی است. دوم، مسائل جدیدی که خارج معاهدات قرار می‌گیرند و نیاز به وجود نظامی جدید را تداعی

می‌کنند، از جمله عدم تفکیک عملیات نظامی و غیرنظامی، مرز میان هوا و فضا، صلاحیت دولت‌ها بر اشیای فضایی، تعریف شیء فضایی، ممنوعیت استفاده نظامی (بحث نظامی‌سازی و سلاح‌سازی کردن فضای جو)، کنترل از راه دور، پخش مستقیم تصاویر تلویزیونی، مسئولیت دولت‌ها و اشخاص ثالث، و مالکیت‌های معنوی و مادی که ناشی از گسترش تجارت بین‌الملل در امور فضایی. واقعیت حقوقی این است که نظم کنونی فضایی دو سطح موازی نظم حقوق بین‌الملل و نظام حقوقی داخلی کشورها را دارد که باعث رقابت چشمگیر موازی میان حقوق داخلی و حقوق بین‌الملل شده است. سوم، نقض رژیم مسئولیت در فعالیتهای تجاری بین‌المللی، و در نهایت، بهره‌برداری از منابع طبیعی فضایی که در سه وجه مختلف قابلیت بازتاب دارد که در مقدمه بیان شد.

۱.۲. خصوصی‌سازی و تجاری‌سازی؛ نیاز تکنولوژیکی و تخصص‌محور

تجاری‌سازی فعالیتهای فضایی فرصتی سودآور برای کارآفرینان و سرمایه‌گذاران خصوصی است که در سطحی کلان در جهان امروز مستلزم وجود چارچوبی هدایتگر برای تشویق و بهینه‌سازی مشارکت نهادهای خصوصی است. بهره‌برداری و توسعه تجاری فضای ماورای جو، سه امر پیشرفت علمی و صنعتی، سودآوری تجاری و منفعت اجتماعی را به همراه خواهد داشت. شرکت هرچه بیشتر نهادهای تجاری خصوصی در فعالیتهای فضایی باعث کاهش هزینه دولت‌ها شده، فرصت ایجاد تساوی (egalitarian) میان نهادها را فراهم خواهد کرد.

اسناد مهم حقوق فضا خصوصی‌سازی فعالیتهای فضایی را ممنوع نکرده است - البته معاهدات موجود در حقوق فضا برگرفته از اراده عمومی دولت‌ها است - معاهده فضای ماورای جو صرفاً به تصاحب ملی - و نه فراملی (Supra-national) یا درون‌ملی (Sub-national) - اشاره کرده و معاهده ماه میراث مشترک بشریت را از جانب بشر قابل دستیابی می‌داند که بشریت عطف بر کنسانسوس بین‌المللی میان کنشگران حقوق بین‌الملل است (See: van Traa- Engelman, 1993). البته نهادهای خصوصی نمی‌توانند جامعه بین‌المللی و مقتضیات آن را نادیده بگیرند. هنوز اختلاف است که نهادهای خصوصی امکان مالکیت بر منابع فضایی را دارند یا خیر، چراکه معاهده فضای ماورای جو صرفاً مالکیت ملی را مردود شمرده است. امکان بهره‌برداری از منابع به‌موجب کنوانسیون ماه وجود دارد؛ البته به شرطی که به یک رژیم بین‌المللی وابستگی نداشته باشد. اشتراک‌گذاری منصفانه (Equitable sharing) نیز مخالف تجاری‌سازی نیست (Meyer, 2010:241). مانع بزرگی که بر سر راه گسترش تجاری‌سازی وجود دارد، فقدان نظامی حاکم بر حقوق اموال و مالکیت در فعالیتهای فضایی بین‌المللی است. قانون‌گذاری داخلی می‌تواند روند خصوصی‌سازی فعالیتهای فضایی را بهبود بخشد.

کنترل از راه دور به وسیله ماهواره‌ها، ارتباطات ماهواره‌ای و حمل و نقل فضایی از جمله دستاوردهایی است که در حوزه خصوصی در فعالیتهای فضایی گسترش چشمگیری داشته و بستر ایجاد استلزامات حقوقی لازم را جهت تسریع روند تجاری‌سازی فعالیتهای فضایی فراهم آورده است (Van Traa-Engelman, 1995: 38).

شاید یکی از دلایلی که موافقت‌نامه ماه با اقبال فراوان از سوی کشورها روبه‌رو نشد و مخصوصاً مفهوم میراث مشترک بشریت در موافقت‌نامه ماه ویژگی عرفی پیدا نکرد، این بود که گسیل به این مفهوم در نهایت به ایجاد مانعی بزرگ بر سر راه مشارکت نهادهای خصوصی در سرمایه‌گذاری‌های کلان در بهره‌برداری از منابع ماه و سایر اجرام سماوی منجر می‌شد. در حقیقت، لزوم پیشرفت‌های تکنولوژیکی در کنار واقعیت‌های سیاسی جهان کنونی در روابط کشورها در فعالیتهای فضایی منشأ اصلی چنین استدلالی است.

مسائل مختلفی در باب فعالیتهای تجاری فضایی قابل طرح است؛ از جمله حقوق حاکم بر فعالیت‌ها، نهاد صالح برای مقررگذاری آنها، مسائل مربوط به پرسنل و تسهیلات و تجهیزات آنها، محدوده اختیار فیزیکی نهادهای خصوصی در اعمال صلاحیتهای خود، حقوق حاکم بر مسئولیت‌ها و صدمات شخصی و خسارات وارده بر اموال و سرانجام، روش‌های حل و فصل اختلاف‌ها. این مسائل که به‌طور مستقیم با امور حاکمیتی، صلاحیتی، اختصاص منابع، محیط زیست فضایی و بسیاری از امور دیگر در فعالیتهای تجاری فضایی سروکار دارند، نظام تجاری پیچیده‌ای را تشکیل داده‌اند که به علت فقر منابع حقوق بین‌الملل و دخالت حاکمیت‌ها، عمدتاً تابع نظام‌های حقوقی ملی هستند. در پاره‌ای موارد از جمله موافقت‌نامه ایستگاه فضایی بین‌المللی، هرچند در باب مسئولیت مقرراتی وجود دارد، اما در باب حل و فصل اختلاف‌های تجاری بسیار محتوای ضعیفی دارد.^۱ پس تجاری‌سازی یکی از دلایل اصلی و بنیادین برای اثبات لزوم ایجاد دستگاهی جهت حل و فصل اختلاف‌های فضایی است.

۳.۱. عدم تمایل دولت‌ها به پذیرش نظامی متحدالشکل و اجباری ناشی از دلایل

ناظر بر اقتصاد سیاسی و بین‌المللی

کشورهای در حال توسعه نابرابری‌های تکنولوژیکی و اقتصادی میان خود و کشورهای توسعه‌یافته را عاملی جهت عدم وصول به حل و فصل اختلاف‌های مسالمت‌آمیز می‌دانند. کشورهای توسعه‌یافته نیز حاضر نخواهند شد دارای حقوقی برابر با کشورهای دیگر در سطوح اقتصادی باشند. اقداماتی که باعث نفوذ ایشان در سازمان جهانی تجارت و استقرار نظام رأی‌گیری وزنی در سازمان‌های پولی و اقتصادی بین‌المللی شده، ناشی از همین طرز تفکر است.

1. White, Wayne, the legal regime for private activities in outer space, <http://www.spacefuture.com/>

۱.۴. لزوم تعیین حدود و ثغور مفهومی؛ آیا حقوق فضا در فضای عدم تعیین

(Indeterminacy) باقی می‌ماند؟

حقوق دریاهای (Law of the Sea) شاخه حقوق بین‌الملل، و حقوق دریایی (Maritime Law) شاخه حقوق خصوصی است. در مورد حقوق هوا (Air Law) و حقوق حمل و نقل هوایی (Air Transport Law-Aviation Law) نیز همین تقسیم‌بندی وجود دارد، اما این تفکیک (Demarcation) در حقوق فضا در حالی خاکستری قرار دارد؛ با این همه، اقدامات SpaceX امکان لحاظ چنین تفکیکی را فراهم آورده است و عدم تفکیک می‌تواند ناشی از اختلاط مرزهای تجاری و سیاسی در حقوق فضا باشد. در عملیات فضایی، تفکیک میان اعمال حاکمیتی و اعمال تصدی‌گری به‌سختی ممکن بود؛ مگر در سال‌های اخیر که شرکت‌های خصوصی فضایی رشد چشمگیری پیدا کرده‌اند.

عبارات مختلفی در تعریف فعالیت‌های فضایی موجود است و وحدت مفهومی حکمفرما نیست. تفاوت نوع فعالیت‌های تجاری فضای ماورای جو نسبت به رژیم‌های تجاری بین‌المللی از جمله WTO و WIPO و نهادهای بین‌المللی از جمله ITU و ICAO و INMARSAT و WMO کاملاً مشخص نیست. همچنین جایگاه فعالیت‌های تجاری سنتی از جمله تجارت کالا و خدمات در فعالیت‌های فضایی هنوز با هاله‌ای از ابهام همراه است.^۲

۲. کاستی‌های اسناد بین‌المللی و محاکم و نهادهای موجود؛ تحلیل توصیفی بحران

فقر منابع معاهداتی به دلیل کنسانسوس است که در انعقاد معاهده فضای ماورای جو و موافقت‌نامه ماه به‌کار گرفته شد (Bockstiegel, 1978: 3). در آن زمان دولت‌ها از فناوری فضایی آگاهی نداشتند و در نتیجه بدون آگاهی محتوا را پذیرفتند، اما اکنون وضعیت تکنولوژیکی و حقوقی متفاوت شده است و نقصان این اسناد روز به روز بیشتر احساس می‌شود. ترسیم نظامی در جهت حل و فصل اختلاف‌های تجاری فضایی بین‌المللی با سؤال‌هایی

1. space activities, space-related activities, commercial space activities, commercial space-related activities.
2. See: the scope of space activities in the statement of J Kim of United States on 'Emerging Trends in the Commercialization of Space Activities', UN Office of Outer Space Affairs, note 48, pp 33-36; the scope and expanse of activities covered by Project 2001 of the Institute of Air and Space Law & Chair of International Business Law of the University of Cologne; Proceedings of the Project 2001-Workshop on Legal Issues of Privatising Space Activities 19 July 1999, Vienna; Peteer Malanczuk, 'The Relevance of International Economic Law and the World Trade Organization (WTO) for Commercial Outer Space Activities,' pp. 40-51; FG von der Dunk, Private Enterprise and Public Interest in the European 'Spacescape' (1998) in V.S. Mani, Development of Effective Mechanism(s) for Settlement of Disputes Arising in Relation to Space Commercialization, 5 Sing. J. Int'l & Comp. L. 191 (2001), p. 210

اساسی روبه‌رو است، از جمله اینکه کدامین نوع از اختلاف‌ها قابل طرح هستند؟ آیا تمام انواع اختلاف‌ها با یک سازوکار واحد قابلیت حل و فصل دارند؟ طرفین اختلاف چه اشخاصی هستند؟ سازوکار حل و فصل اختلاف‌ها ماهیتی الزام‌آور خواهد داشت یا اختیاری؟ آیا سازوکارهای موردنظر ویژگی‌ها و تخصص‌های خاص موضوع اختلاف را پوشش خواهند داد؟ قانون حاکم بر امور شکلی و ماهوی چنین سازوکاری چگونه تعیین خواهند شد؟ آیا اصول دادرسی فوری و برابری طرفین و بی‌طرف بودن مرجع و وحدت در اجرای قواعد و اصل تناظر و سایر اصول و قواعد قابل اجرا با عنایت به مقتضیات منطق زور در روابط بین‌الملل سازوکار خاصی دارند؟ و در نهایت اجرای احکام چگونه خواهد بود؟

۲. ۱. سکوت نسبی اسناد و نهادهای تخصصی حقوق فضا

سکوت نسبی، یعنی نه اینکه اسناد حقوق فضا به‌طور مطلق هیچ سخنی از حل و فصل اختلاف‌ها ندارند، بلکه آنچه از حل و فصل اختلاف‌ها گفته شده، صرفاً تصویری کلی است بدون نظام‌مندی؛ لذا سکوت مطلق ندارند، بلکه به‌طور نسبی از این مسئله سخن گفته‌اند.

۲. ۱. ۱. معاهدات فضایی

معاهده فضای ماورای جو مصوب ۱۹۶۷ در ماده ۳ خود به حکومت اصول حقوق بین‌الملل عام شامل آنچه که در منشور ملل متحد مندرج است، اشاره دارد. این معاهده در ماده ۹ به مشورت و در ماده ۱۱ به مسائل عملی اشاره کرده است. این دو امر بیشتر با «جلوگیری از اختلاف» (Conflict avoidance) در ارتباط هستند تا حل و فصل اختلاف‌ها (Disputes settlement) که البته در مقررات دیگر خود از جمله ارجاعات به سازمان‌های بین‌الدولی هم در این جرگه قرار می‌گیرند.

وقتی ماده ۳ معاهده چنین ارجاعی را یادآور می‌شود، باید به منشور ملل متحد و به‌طور خاص به ماده ۳۳ آن اشاره کرد که ارجاع به روش‌های حل اختلاف را زمانی لازم می‌داند که احتمالاً صلح و امنیت بین‌المللی به خطر بیفتد که در کنار این قید خاص، از روح ماده چنین برمی‌آید که انتخاب روش، ماهیتی غیرالزام‌آور را دربر دارد؛ یعنی صرفاً به پارادایم روش‌های حل اختلاف پرداخته است و ضمناً حاوی راه‌های کافی جهت حل و فصل اختلاف‌ها نیست. چون اختلاف‌های فضایی الزاماً صلح و امنیت بین‌المللی را به خطر نمی‌اندازند، شاید ارجاع این معاهده به منشور ملل متحد، نقص روش‌های حل اختلاف را در پی داشته باشد. اما برخلاف این نظریه، باید اظهار داشت که ماده ۳ معاهده فضای ماورای جو، در وهله اول به «اصول حقوق بین‌الملل عام» ارجاع می‌دهد که جای تفسیر موسع را برای حقوق‌دانان باز می‌گذارد. اما ارجاع این کنوانسیون به «حقوق بین‌الملل عام» (General international law) به‌جای صحبت از

«حقوق بین‌الملل عمومی» (Public international law) می‌تواند بسیاری از سازوکارهایی را که در جرگه حقوق بین‌الملل عام قرار ندارند به‌طور تخصصی خارج کند.

در کنوانسیون مسئولیت مصوب ۱۹۷۲، مطابق مواد ۹ و ۱۰، درخواست جبران خسارت از طریق مجاری دیپلماتیک صورت می‌گیرد و اگر طرفین تا یک سال از زمان طرح ادعا به مصالحه مشترک نرسند، کمیسیون دعاوی (Commission of Claims) تشکیل می‌شود. البته مطابق ماده ۱۰، تا یکسال بعد از معین شدن میزان خسارت، حق بازنگری دعوا و ارائه اسناد مکمل وجود دارد. شایان ذکر است که ادعای اشخاص خصوصی باید از طرف دولت متبوع آنها و از طریق «حمایت دیپلماتیک» به‌عمل آید. همچنین این کنوانسیون به امر جبران خسارت بر مبنای حقوق بین‌الملل و اصول عدالت و انصاف می‌پردازد و همچنین به مذاکره و داوری نیز اشاره‌ای دارد. البته این موارد در عمل مشکلاتی را به‌وجود آورده است. در حادثه کاسموس^۱ ۹۵۴، در مورد حل شدن اختلاف از طریق کمیسیون داوری یا پرداخت از روی لطف هنوز ابهاماتی وجود دارد. لازم به یادآوری است که مبنای غرامت، قانون دولتی است که غرامت ایجاد کرده است. سازوکار موجود در کنوانسیون مسئولیت، گونه‌ای کمیسیون سازش است و می‌توان آن را در زمره روش‌های دیپلماتیک حل و فصل اختلاف‌ها دانست و برخلاف داوری معاهده آژانس فضایی اروپا (ماده ۱۷) که داوری الزام‌آور را پیش‌بینی کرده، اساساً اختیاری است.

مشکلی که در مبنای خسارت به‌وجود می‌آید این است که در خصوص تصمیمات کمیسیون در مورد هزینه‌ها استانداردهایی وجود ندارد، اما می‌توان مبنای آن را قصور فاحش یا عمدی یا قصد ایجاد خسارت را مبنای این امر دانست و از اصول حقوقی در اینجا بهره برد. در ماده ۲۲ کنوانسیون مسئولیت، به سازمان‌های بین‌المللی بین‌الدولی اشاره کرده و آنها را تحت شرایطی در رده اهمیتیت همانند دولت‌ها قرار داده که از جمله در زمانی است که این سازمان‌ها به همراه دولت‌ها مسئولیت مشترک (Several responsibility) و تضامنی (Joint responsibility) داشته باشند. نکته حائز اهمیت اینست که مسئولیت مشترک متفاوت با مسئولیت تضامنی است. در مسئولیت مشترک که مثال آن مسئولیت شرکا در شرکت‌های نسبی است، فرض بر اینست که هریک به نسبتی مسئول است و در نهایت، همه مسئولان با هم مسئولیت جبران خسارت را به‌عهده دارند، اما این مسئولیت «به نسبت» ایجاد خسارت است. اما در مسئولیت تضامنی، هریک از مسئولان، مسئول «تمام خسارت» است.

نکته بسیار جالب در این کنوانسیون این است که بر اساس ماده ۱۱، پیگیری مطابق قاعده در محاکم داخلی لازم نیست. همچنین مطابق کنوانسیون، در صورتی که قانون داخلی دولت پرتاب‌کننده مزیت‌های بیشتری داشته باشد، زیان‌دیده غیر از روش‌ها و قواعد مندرج در

کنوناسیون، می‌تواند به دادگاه‌های آن دولت هم مراجعه کند. در نهایت، کمیسیون تصمیمی را با تصریح به دلیل بیان می‌کند که طرفین می‌توانند بر الزام‌آور بودن آن توافق کنند و در غیر این صورت، آن تصمیم توصیه‌ای خواهد بود و طرفین باید با حسن‌نیت آن را به‌اجرا بگذارند (ماده ۱۹). البته فقدان هرگونه نقشی برای دیوان بین‌المللی دادگستری از نقایص این سند است. در نتیجه و به‌علت افزایش کشورهای فعال در این حوزه و همچنین حضور بخش خصوصی، در اوایل ۱۹۷۹ پروفیسور بوکشتیگل آلمانی کنفرانسی در خصوص حل و فصل اختلاف‌ها برگزار کرد که بر داوری و دیوان بین‌المللی دادگستری تأکید داشت.

موافقت‌نامه ماه ۱۹۷۹ هیچ‌گونه تعهد و اجباری به ارجاع به روش‌های حل و فصل اختلاف‌ها ندارد و صرفاً از مذاکره و مساعی جمیله دبیرکل سازمان ملل متحد صحبت می‌کند. اولین نکته در حل و فصل اختلاف‌ها در چارچوب این موافقت‌نامه، گفتمان دخالت بالقوه دولت‌های قدرتمند با داشتن تکنولوژی‌های فضایی پیشرفته است. به دیگر سخن، از آنجایی که این موافقت‌نامه مورد اقبال کشورهای قدرتمند فضایی از جمله آمریکا و روسیه قرار نگرفته است، این امر خطری جدی بر سر راه اجرای این موافقت‌نامه و به طریق اولی، استفاده از سازوکارهای حل و فصل اختلاف‌ها خواهد بود.

بند ۳ از ماده ۸ این موافقت‌نامه چنین مقرر می‌دارد که فعالیت‌های فضایی دولت‌ها نباید با مداخله در فعالیت‌های فضایی دولت‌های دیگر صورت پذیرد. اما چنانچه این دخالت به‌وقوع پیوست، طرفین با عنایت به ماده ۱۵، از طریق «مشورت» به پیش خواهند رفت؛ پس لازم است تا روند مشورت با عنایت به ماده ۱۵ تحلیل شود.

تمام سازه‌ها و تجهیزات و وسایل مستقر در ماه باید برای همگان مشخص باشد تا بتوانند بر حسن اجرای این موافقت‌نامه نظارت داشته باشند. این دولت‌ها که تقاضای نظارت و بازدید را در این راستا دارند، باید از قبل اطلاع دهند به این جهت که مشورت‌های مقتضی انجام شود تا دخالت در فعالیت‌ها به حداقل برسد. در ادامه اگر دولتی مدعی عدم اجرای تعهدات موافقت‌نامه از سوی دولتی دیگر باشد، باید از دولت دیگر درخواست «آیین مشورت» کند. البته امکان ارسال درخواست شرکت در مشاوره با دولت‌های دیگر هم وجود دارد. پس مشاهده می‌شود که مشورت به‌عنوان روشی که بیشتر ناظر بر اجتناب از اختلاف است، به کاهش اختلاف‌ها بر سر تجهیزات و تسهیلات فضایی یاری می‌رساند.

در طول روند مشاوره، منافع متقابل و حقوق و تعهدات بین‌المللی باید منظور نظر قرار گیرد. البته در ماده ۱۵ به لزوم در نظر داشتن «تعهدات بین‌المللی» به‌طور خاص اشاره نشده که البته رکنی مؤثر در بررسی جنبه‌ها و جهات حل و فصل اختلاف‌ها است. چنانچه از این طریق، اختلاف

به سرانجام نرسد، طرفین به شیوه‌های مختلف با توجه به شرایط و ماهیت اختلاف به صورت مسالمت‌آمیز اختلاف‌ها را حل و فصل خواهند کرد. در این خصوص نظر خواننده به چند نکته جلب می‌شود: اول اینکه این ماده بیانگر اصل لزوم حل و فصل مسالمت‌آمیز است که در ابتدای بحث به آن اشاره شد. قید واژه «مسالمت‌آمیز» در فعالیتهای فضایی از اهمیت بالایی برخوردار است. دوم اینکه ماده پیش‌گفته به سیاسی یا حقوقی بودن روش اشاره‌ای نداشته، و این به آن معناست که ممکن است در دو مرحله پی‌درپی بتوان از دو سازوکار سیاسی بهره برد (اولین آن مشورت است)؛ روندی که معمولاً در جامعه بین‌المللی با اقبال زیادی روبه‌رو نشده، و هزینه‌بر و زمان‌بر است. معمولاً در مرحله اول، اگر طرفین از طریق سیاسی به راه‌حلی نرسند، به روش‌های حقوقی حل و فصل اختلاف‌ها رجوع خواهند کرد تا سریع‌تر به مرحله الزام‌آور نزدیک شوند.

بند ۳ ماده ۱۵ در فرضی که مشورت به نتیجه نرسد، مساعی جمیلۀ دبیرکل سازمان ملل متحد را پیش‌بینی کرده است که یک طرف بدون رضایت طرف دیگر می‌تواند به دبیرکل مراجعه کند. البته بند یادشده به‌طور خاص به «همکاری» (Assistance) دبیرکل اشاره کرده است. برخی نویسندگان از این متن به‌عنوان «مساعی جمیله» نام برده‌اند (Gerardine Meishan Goh: 41)، اما به‌نظر می‌رسد که واژه «همکاری» موسع‌تر از صرف «مساعی جمیله» است و شامل روش‌ها و اختیارات بیشتری می‌شود. البته نکته قابل توجه اینست که اعمال تمامی این مقررات، بر «ماه و سایر اجرام سماوی» است و از این دیدگاه با محدودیت مواجه است.

۲.۱.۲. قطعنامه‌های مجمع عمومی سازمان ملل متحد

مهم‌ترین قطعنامه‌های مربوط به فضا از این قرار است: اصول مصوب سال ۱۹۸۲ حاکم بر استفاده از ماهواره‌های مصنوعی زمین برای پخش تلویزیونی مستقیم بین‌المللی، «مشورت» و روش‌های مسالمت‌آمیز حل و فصل اختلاف‌ها «در منشور ملل متحد»؛ و اصول مصوب سال ۱۹۸۶ مربوط به سنجش از راه دور از زمین از طریق فضای ماورای جو، حل و فصل اختلاف‌ها «از روش‌های مسالمت‌آمیز» و همچنین «مشورت» را تجویز کرده است. اصول مصوب سال ۱۹۹۲ مرتبط با استفاده از منابع نیروی هسته‌ای در فضای ماورای جو، «مذاکره» و طرق مسالمت‌آمیز حل و فصل اختلاف‌ها «مندرج در منشور ملل متحد» را تجویز کرده است. قطعنامه‌های مجمع عمومی از ویژگی الزام‌آور برخوردار نیستند، اما موجد قواعد عرفی هستند؛ برای مثال اصل عدم تبعیض در دسترسی به فضای ماورای جو، رأی

1 1982 Principles Governing the Use by States of Artificial Earth Satellites for International Direct Television Broadcasting (DBS Principles).

2. 1986 Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from Outer Space (RS Principles).

3. 1992 Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space (NPS Principles).

راسخ حقوقی (عنصر معنوی) (Opinio Juris) و رویه دولت‌ها (عنصر مادی) را در خود جای داده است (Jennings & Watts, 1992: 27; Akehurst, 1974: 47).

۲. ۱. ۳. موافقت‌نامه‌های دوجانبه و پروژه‌محور

از جمله موارد شایع در سطح جامعه بین‌المللی، موافقت‌نامه‌های دوجانبه ناسا است که عمدتاً قانون حاکم را قانون داخلی کشور طرف مقابل یا قانون داخلی آمریکا قرار می‌دهد که حدوداً از سال ۱۹۶۳ به این ترتیب بوده است. ملاحظه می‌شود که سازوکار حل و فصل اختلاف‌ها در این راستا، به‌طور مستقیم با قانون داخلی مرتبط خواهد بود. البته لازم به ذکر است که در موارد بسیاری نیز داوری را به‌عنوان سازوکار حل و فصل اختلاف‌ها برگزیده‌اند که شرح آن از نظر گذشت. از جمله می‌توان به آژانس فضایی اروپا اشاره کرد که داوری ویژه یا موقتی را به‌عنوان راه ترجیحی حل و فصل اختلاف‌ها برگزیده است. البته به‌موجب تفاهم‌نامه‌ای که با ناسا داشته، مسئولیت را با عنایت به کنوانسیون ۱۹۷۲ مسئولیت، پیش‌بینی کرده است و در این راستا در فرض اختلاف، از روش «مشورت» برای برآورد رقم خسارت استفاده خواهد کرد (Gerardine Meishan Goh: 56). لازم به ذکر است که در چارچوب موافقت‌نامه میان دولت‌های آمریکا، روسیه، ژاپن، کانادا و یازده عضو آژانس فضایی اروپا در خصوص ایستگاه فضایی بین‌المللی نیز بحث مسئولیت متقابل (Cross-waivers liability) مطرح شده است.

نهادهای خاص دیگر از قبیل اتحادیه بین‌المللی مخابرات، اینتل‌ست، اینمارست و یوتل‌ست قابل بررسی هستند که در مورد اتحادیه بحثی مطرح نخواهد شد و نهادهای پیش‌گفته نیز اکنون در قالب شرکت‌های تجاری مشغول فعالیت هستند. موافقت‌نامه سابق اینتل‌ست میان اختلاف‌ها با ماهیت عمومی و ماهیت خصوصی قائل به تفکیک نبود. موافقت‌نامه اینمارست نیز سازوکارهایی را جهت حل اختلاف مقرر کرده بود، اما داوری آن به استحکام داوری اینتل‌ست نبود. یوتل‌ست نیز سازوکاری تقریباً همانند اینتل‌ست پیش‌بینی کرده بود؛ به این معنا که تمامی اختلاف‌های حقوقی و سیاسی را بدون قید حقوقی بودن تحت پوشش خود قرار می‌داد. همچنین نوعی داوری اجباری را در خصوص تفسیر و اجرای موافقت‌نامه پیش‌بینی کرده بود؛ البته با لحاظ این تفاوت که اینتل‌ست داوری سازمانی را پوشش داده بود و یوتل‌ست از داوری موردی یاد می‌کرد (Van Traa-Engelman, 1990: 149).

۲. ۲. رجوع به محاکم بین‌المللی و منطقه‌ای موجود (داوری و قضایی)

حقوق موجود در انواع اختلاف‌های تجاری سازوکارها و نهادهای اجباری و اختیاری را با

1. European Space Agency (ESA).

صلاحیت‌های بالفعل و متقارن مقرر کرده است. استفاده از روش‌های جایگزین سنتی رسیدگی قضایی بر سرعت، هزینه‌ها و نتایج تجاری تأثیر خواهد داشت (Bostwick, 1995: 19). رضایت و آزادی انتخاب روش، شرط حل اختلاف‌هاست که در قواعد و مقررات عرفی تجاری (لکس مرکاتوریا) نیز مندرج است. در داوری که انتخابی‌تر از رسیدگی قضایی است، توافق بر سر تمام جزئیات (بیشتر در داوری موردی) دشوار است؛ مخصوصاً در فعالیت‌های تجاری فضایی که دولت‌ها کنشگرانی فعال هستند و امور حاکمیتی بیشتر از تصدی‌گری برجسته است.

البته لزوماً در مواجهه با مسئله‌ای در حقوق بین‌الملل، پدیدآوردن نهاد یا سازمانی بین‌المللی تنها راه‌حل موجود نیست. حقوق خاص (Lex Specialis) در مسئله‌ای بخصوص لزوماً تداعی تشکیل نظامی ویژه، خودآیین و منحصربه‌فرد در حل اختلاف احتمالی را برنمی‌تابد. در نتیجه، ممکن است حتی بتوان داوری‌های تجاری فضایی را با غنای نظم‌های موجود به نتیجه رسانید؛ به این معنا که «مؤثر» بودن سازوکار حل و فصل اختلاف الزاماً با «نهادینه‌سازی» نظامی پیچیده و خاص ارتباط منطقی مستقیم ندارد. نظم کنونی با وجود کاستی‌ها و کمبودهایش می‌تواند در معیت هیئتی از متخصصان و کارشناسان امر این نقصان را پوشش دهد. امریکا پیش‌نویسی تنظیم کرده که در آن به دیوان دادگستری بین‌المللی به‌عنوان نهادهی برای حل و فصل اختلاف‌ها اشاره شده است (Viikari, 2008: 17).

۲.۲.۱. کمیسیون‌های حقیقت‌یاب در کنار محاکم رسیدگی‌کننده

کمیسیون‌های جستجو و حقیقت‌یاب عمدتاً شامل اعمال قواعد حقوقی نمی‌شوند و بیشتر ناظر بر اختلاف فنی و حقیقت‌محور هستند (Bar-Yaacov, 1974). البته چنانچه این کمیسیون‌ها ناظر بر مسائل حقوقی باشند، ممکن است به حل و فصل آن کمک کند. ایجاد این کمیسیون‌ها به صورت ویژه و موقت و ناظر بر اختلاف خاص از سوی طرفین همان اختلاف در حقوق بین‌الملل منع نشده است. فعالیت‌های جستجو به معنای تسهیل حل و فصل اختلاف‌ها از طریق مشخص کردن حقایق با ابزار جستجوی آگاهانه و بی‌طرفانه است.^۲ این سازوکار بارها در قطعنامه‌های مجمع عمومی در وقایع مختلف مورد اشاره و تصریح و تأکید قرار گرفته است.

اما در خصوص فعالیت‌های فضایی به‌طور خاص باید گفت که کمیسیون‌های جستجو و حقیقت‌یاب بی‌شک نقش حیاتی را ایفا می‌کنند. اطلاعات مورد استفاده در جریان حل و فصل اختلاف‌های فضایی مستقیماً با داده‌های فنی و علمی مرتبط هستند که به نحو مؤثری به امور حقوقی کمک می‌کند؛ پس وجود چنین سازوکاری برای حل اختلاف واجب و ضروری است و

1. Lex Mercatoria

2. Article 9, Hague Convention for the Pacific Settlement of Disputes (1907)

البته در پرتو حکومت قانون که در شاخه‌های تازه‌متولدشده در حقوق بین‌الملل، شرط ضروری حیات امنیت حقوقی در جهان معاصر است.

۲.۲.۲. دیوان دائمی داوری بین‌المللی

رویکرد امروزی در حقوق فضا، روی آوردن به حل اختلاف‌ها از طریق داوری است که به جهت انعطاف‌پذیری و نیز به دلیل فعالیت‌های فزاینده تجاری فضایی و جهانی شدن صنایع فضایی که روز به روز در حال تغییر و تحول فنی و علمی است، تطبیق روش‌ها و نظریات جدید حقوقی در این رشته با جریان روبه‌رشد و توقف‌ناپذیر و سیستماتیک سرمایه و ایده‌ها به ماورای مرزها در اثر پیشرفت‌های فضایی با سازوکار داوری محقق می‌شود. انعطاف‌پذیری داوری مخصوصاً در فعالیت‌های فضایی، شامل انتخاب مقر داوری، زبان داوری، قواعد شکلی حاکم، قانون ماهوی حاکم و نمایندگی حقوقی است.

ایجاد شعبه‌ای در دیوان دادگستری بین‌المللی در خصوص حل و فصل اختلاف‌های فضایی تحولی جدید بر مبنای رویکردی است که پیش‌تر شعبه‌ای برای حل اختلاف محیط زیستی - در کنفرانس ملل متحد برای محیط زیست و توسعه مصوب ۱۹۹۲ - تأسیس شده بود. این پیشنهاد از سوی بسیاری از حقوق‌دانان مورد تأیید قرار گرفته؛ ولی از طرف شعبه محیط زیست دیوان دادگستری بین‌المللی یا شعبه محیط زیست دیوان دائمی داوری بین‌المللی تاکنون مورد استفاده قرار نگرفته است که تا حدی ناشی از محدودیت‌های پیش روی دولت‌ها در مواجهه با دیوان است؛ چراکه قواعد حاکم بر این شعبه همان قواعد دیوان است. با این حال، چنین نهادی ممکن است باعث ایجاد اشتقاق (Fragmentation) در حقوق بین‌الملل شود.

دیوان دائمی داوری مجموعه قواعد ۴۳ ماده‌ای را عیناً با اقتباس از مجموعه قواعد داوری آنسیترال به تصویب رسانیده است.^۱ این قواعد مشکلاتی از قبیل مسئله اعراض از مصونیت دولت‌ها، اجرای احکام داوری و تفاوت در ماهیت مقتضیات رجوع به داوری (دعاوی میان دولت‌ها و دعاوی میان اشخاص خصوصی) و دشواری تفکیک ماهیتی را به‌همراه خواهد داشت (Kurlekar, 2016: 386-387).

مزایای داوری در خصوص فعالیت‌های فضایی در وهله اول، اختیاری بودن است که تمامی اشخاص اعم از حقیقی و حقوقی و خصوصی و عمومی امکان توسل به آن را دارند. تصمیمات

1. Report of the 68th Conference of the International Law Association (1998) Taipei, Taiwan (Republic of China), 24-30 May 1998 (p. 248) in Viikari, Lotta, Towards More Effective Settlement of Disputes in the Space Sector, p. 239, This article is largely based on the author's research previously published in Viikari, Lotta (2008) Dispute Resolution in the Space Sector: Present Status and Future Prospects. Rovaniemi: Lapland University Press

2. See: Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to Outer Space Activities, Effective December 6, 2011

الزام‌آور است و شناسایی و اجرای آن مطابق کنوانسیون ۱۹۵۸ نیویورک لازم‌الاجرا شناخته شده است. داوری سازوکاری بی‌طرفانه، سریع و دارای زمان‌بندی منعطف است. بسیاری از عناصر امور قضایی فراحقوقی است و استفاده از داوران متخصص و در نتیجه تخصص‌گرایی برخلاف رسیدگی‌های قضایی است که قضاوت در آنها صرفاً بر مسائل حقوقی - نه تخصصی و فنی - اشراف دارند. محرمانه بودن و عدم انتشار جریان داوری با توجه به مسئله امنیت ملی اهمیت فراوانی دارد (Pocar, 2012: 177). داوری اصولاً فاقد مرحله تجدیدنظرخواهی است و قطعی بودن دعوی «امنیت» بیشتری را نسبت به دادگاه‌ها به همراه دارد.

معایب داوری عبارت‌اند از: عدم امکان تجدیدنظر، صلاحیت محدود نهادهای کنونی داوری بین‌المللی در استماع دعاوی قضایی، عدم ایجاد رویه (No written rationale)، کمبود نیروی متخصص در داوری قضایی، و اینکه ترافیعی بودن شاید همکاری و مودت در جامعه بین‌المللی را به مخاطره اندازد.^۱

۲.۲.۳. دیوان دادگستری بین‌المللی

در آوریل ۱۹۹۶ و در مراسم پنجاهمین سالگرد دیوان دادگستری بین‌المللی، کنفرانسی با موضوع «افزایش تأثیرگذاری دیوان دادگستری بین‌المللی» برگزار شد (Peck & Lee, 1997). یکی از مهم‌ترین عناصر این تأثیر، افزایش عملکرد دیوان در شاخه‌های جدید حقوق بین‌الملل از جمله حقوق بین‌الملل قضایی بود. همچنین تأسیس چارچوبی نوین در جهت حل اختلاف، در جولای ۱۹۹۹ در یونی اسپیس‌آدر کنفرانسی در وین پیشنهاد شد.^۲

موانعی از جمله عدم امکان مراجعه مستقیم افراد و مشکلات ناشی از اجرای احکام و آرا و رزروهای دولت‌ها به صلاحیت دیوان در اعلامیه‌ها وجود دارد. در دیوان بین‌المللی دادگستری حتی هیئت پنج‌نفره موقتی یا ویژه قضاوت هم نمی‌توانند این مشکلات را پوشش دهند، چراکه در ماهیت و لازم‌الاجرا بودن آرا همانند دیوان در هیئت کامل خود است و حیطة صلاحیت آن نیز گسترده و متضاد تخصص‌گرایی است.

تأسیس شعبه‌ای جهت حل اختلاف محیط زیستی به جای تأثیرگذاری در این دیوان، باعث ایجاد قواعد داوری در دیوان دائمی داوری شده است. ایجاد شعبه‌ای فرعی در دیوان لازم است، اما تجربه نسبتاً شکست‌خورده شعبه محیط زیست و همچنین سند تقریباً متروک دیوان داوری

1. Rutherford, Back to the Future, 140 NEW L. J. 1600, 1601 (1990) in Wayne N. White, Jr. Published by American Institute of Aeronautics and Astronautics, Inc. with permission. Released to AIAA in all forms. Published in Proceedings, Thirty-Fifth Colloquium On The Law Of Outer Space, at p. 183 (IISL, 1993)

2. UNISPACE-III Technical Forum

3. Proceedings of the Workshop on Space Law in the Twenty-First Century, UNISPACE Technical Forum, July 1999 (1999) PP. 179 – 194.

بین‌المللی در باب داوری اختلاف‌های مربوط به فعالیت‌های فضایی، احتمال موفق بودن چنین اقدامی را به حداقل ممکن کاهش می‌دهد.

برخی کنوانسیون‌ها و اساسنامه‌ها - و نه اسناد مهم حقوق فضایی - به دیوان به‌عنوان مرجع حل اختلاف تصریح کرده‌اند؛ از جمله می‌توان به کنوانسیون سابق INMARSAT در معاهده ۱۹۸۵ حفاظت از لایه ازن، و تصمیم ۱۹۹۴ کنفرانس کیوتو نمایندگان در چارچوب اتحادیه بین‌المللی مخابرات (صلاحیت شورای اتحادیه در درخواست نظر مشورتی از دیوان بین‌المللی دادگستری) اشاره کرد. توافق دولت‌ها نقش مهمی ایفا می‌کند و می‌تواند طیف وسیع و گسترده‌ای از مسائل را پوشش دهد؛ از جمله مسائل خاص حقوق فضایی، مسائل مربوط به حقوق تجارت در حوزه حقوق فضایی، حقوق مالکیت فکری در امور فضایی، مسائل محیط زیستی، مالیات، بیمه، قوانین ناظر به کار، مسئولیت مدنی و حقوق کیفری و سایر مواردی که می‌تواند صلاحیت دیوان بین‌المللی دادگستری را در حوزه امور فضایی تحت شمول قرار دهد. البته این سؤال قابل طرح است که آیا قضات دیوان مهارت کافی در جهت حل و فصل اختلافات ناظر به امور فضایی دارند؟ سابقه استفاده از امور فنی در دیوان در *Kasikili/Sedudu Island case* و *Gabcikovo-Nagymaros Project case* وجود دارد، اما در امور فضایی این امر با چالش‌هایی مواجه است.

۲.۲.۴. دیوان بین‌المللی داوری فضایی و هوایی اروپا^۲

مقر این دیوان در شهر پاریس قرار دارد. رأی داوری به‌موجب قواعد داوری این دیوان - همانند مرکز داوری اتاق بازرگانی بین‌المللی - الزام‌آور و غیرقابل تجدیدنظر است و باید ظرف مدت یک سال از شروع فرایند داوری صادر شود. تمام فرایند داوری کاملاً محرمانه خواهد بود تا در این صورت شرکت‌های بازرگانی بزرگ هوایی و فضایی اطمینان کافی در ارجاع اختلاف‌ها به این دیوان داشته باشند (1994: 401; Bourely, 1994: 223; Garnault, 1994). همچنین نوعی داوری موقتی در مواقع اضطراری پیش‌بینی شده است. این دیوان امکان استفاده از فهرستی از متخصصان فرانسوی و خارجی را در حوزه‌های مختلف در جریان رسیدگی فراهم کرده است. طرفین این دیوان منحصر به حاکمیت‌های اروپایی است.

۲.۲.۵. مرکز داوری اتاق بازرگانی بین‌المللی

صلاحیت مرکز داوری اتاق بازرگانی بین‌المللی محدود به دعاوی میان اشخاص خصوصی است و نسبت به دعاوی میان اشخاص عمومی صلاحیت ندارد.

1. ITU Plenipotentiary Conference (Kyoto, 1994)

2. International Court of Aviation and Space Arbitration established in 1994 by the Société Française de Droit Aérien et Spatial.

۲.۲.۶. مرکز بین‌المللی برای حل و فصل اختلاف‌های سرمایه‌گذاری

اختلاف‌های قابل طرح در ایکسید^۱ محدودیت‌هایی دارد. اول اینکه ایکسید، مرکزی است که اشخاص خصوصی سرمایه‌گذار تبعه^۲ یک دولت عضو ایکسید بتوانند علیه دولت‌های سرمایه‌پذیر عضو ایکسید که اشخاص خصوصی تبعه^۳ آن نیستند، اقدام به طرح دعوی کنند؛ به این ترتیب نمی‌توان دعاوی میان اشخاص عمومی را طرح کرد.

نتیجه

فعالیت‌های خصوصی فضایی به سرعت در حال گسترش است و با توجه به رویکرد اسناد فضایی به موضوع حل و فصل اختلاف‌های بین‌المللی و همچنین تشتت برخاسته از صلاحیت و آرای نهادهای بالقوه یادشده که می‌توانند مرجع فیصله^۴ این اختلاف‌ها باشند، احتمال افزایش اختلاف‌های بین‌المللی در حوزه فضا اجتناب‌ناپذیر به نظر می‌رسد. اینکه اصولاً پرونده‌های اختلاف‌های فضایی در این نهادها طرح نشده است، نه به دلیل فقدان اختلاف‌ها میان مشارکت‌کنندگان در فضا است، بلکه دقیقاً انعکاس وضعیت تکه‌تکه شده^۵ مرجعیت حل و فصل اختلاف‌های فضایی است. قواعد و مقررات کلی حاکم بر فعالیت‌های فضایی، عدم به‌روزرسانی آنها و ترجیح تصویب اسناد حقوق نرم و خودداری آگاهانه از انعقاد معاهدات جدید فضایی، وضعیت کنونی حل و فصل اختلاف تجاری فضایی را پیچیده‌تر کرده است و سبب سرگردانی مشارکت‌کنندگان در فضا به دلیل عدم توانایی در قابلیت پیش‌بینی راجع به سرنوشت اختلافشان می‌شود.

با وجود این، نباید ابراز ناامیدی کرد. با نگاه واقع‌گرایانه و با توجه به وضعیت کنونی حقوق بین‌الملل فضا، دیوان دائمی داوری به‌عنوان مرجع عام می‌تواند بهترین حمایت را از اشخاص خصوصی داشته باشد، چراکه حاوی فرایندی منعطف است؛ به این نحو که انتخاب تعداد داوران، اصلاح قواعد، خصایص اختلاف، قواعد شکلی دیوان داوری، و مقر و زبان داوری انتخابی هستند. بهره‌گیری از قواعد داوری آنسیترال بیان‌کننده^۶ مدرن بودن داوری است. اختلاف‌های قابل رسیدگی محدود به اختلاف‌های قراردادی نیست. این موارد و انعطاف ناشی از آنها باعث می‌شود که تحولات فعالیت‌های فضایی و زایش مشارکت‌کنندگان جدید در عرصه^۷ فضایی بین‌المللی را نیز شامل شود. در قراردادهای خدمات و قراردادهای انتقال تکنولوژی و بسیاری از قراردادهای تجاری فضایی بین‌المللی که در آنها اشخاص خصوصی دخالت دارند، این داوری می‌تواند چاره‌ساز باشد. همچنین رویه‌سازی در دیوان دائمی داوری به‌غایت بهتر از محاکم موقتی قابل دسترسی خواهد بود.

1. ICSID (International Center for Settlement of investment Disputes)

منابع و مأخذ

A) Books

1. Goh, Gerardine Meishan, (2007). **Dispute Settlement in International Space Law (Studies in Space Law)**, BRILL.
2. Ian Brownlie, (1998). **Principles of Public International Law**, Clarendon Press. Oxford.
3. Jennings R. and Watts A. (eds.), (1992). **Oppenheim's International Law Volume I**, 9th ed.
4. Lewis, John and Lewis, Ruth, (1989). **Space Resources: Breaking the Bonds of Earth**, Columbia University Press.
5. Lotta Viikari, (2008). **The Environmental Element in Space Law: Assessing the Present and Charting the Future**, Martinus Nijhoff Publishers.
6. Van Traa-Engelman, H.L., (1993). **Commercial Utilization of Outer Space - Law and Practice**, Kluwer Academic Publishers.
7. FG von der Dunk, (1998). **Private Enterprise and Public Interest in the European 'Spacescape': towards harmonized national space legislation for private space activities in Europe**, (PhD Thesis).

B) Articles

8. Akehurst, M. (1974). "Custom as a Source of International Law" 47 BYIL.
9. Bar-Yaacov, N. (1974). "The Handling of Disputes by Means of Inquiry".
10. Böckstiegel, Karl-Heinz, (1978). "Arbitration and Adjudication Regarding Activities in Outer Space", 6 J. Space L. 3.
11. Böckstiegel, Karl-Heinz, (1993). "Settlement of Disputes Regarding Space Activities", 21 JSpace L.
12. Böckstiegel, Karl-Heinz, (2010). "Some reflections on disputes settlement in air, space and telecommunication law", Contribution to: Liber Amicorum for Ulf Franke
13. Bostwick, Philip D. (1995). "Going Private with the Judicial System: Making Use of ADR Procedures to Resolve Commercial Space Disputes", 23 J. Space L.
14. Bourelly, Michel, (1994). "La Creation d'une Cour Internationale d'Arbitrage Aerien et Spatial", 43 ZLW.
15. Diederiks-Verschoor, H. Ph. (1998). "The Settlements of Disputes in Space: New Developments", 26 J. SPACE L.
16. Fisher, R., (1992). "Coping with Conflict: What Kind of Theory Might Help?", 167 Notre Dame L.Rev.
17. Frans G. von der Dunk, (2001). "Space for dispute settlement mechanisms- dispute resolution mechanisms for space? A few legal considerations", space and telecommunications law program faculty publications, paper 38, Leiden University
18. Garnault, F. (1994). "A New International Court of Aviation and Space Arbitration", DYP London Space Ins. Conference 223.

19. Kim, J. (1993). "United States on 'Emerging Trends in the Commercialization of Space Activities'", UN Office of Outer Space Affairs, note 48
20. Kurlekar, Arthad, (2016). "Space – The Final Frontier: Analysing Challenges of Dispute Resolution Relating to Outer Space", *Journal of International Arbitration* 33, no. 4.
21. Lee, Ricky J. (2000). "Reconciling International Space Law with the Commercial Realities of the Twenty-First Century", 4 *Sing. J. Int'l & Comp. L.*
22. Mani, V.S. (2001). "Development of Effective Mechanism(s) for Settlement of Disputes Arising in Relation to Space Commercialization", 5 *Sing. J. Int'l & Comp. L.* 191.
23. March, Scott F., Note, (1983-84). "Dispute Resolution in Space", 7 *HASTINGS INT'L & COMP. L. REV.*
24. Peck, C. and Lee, R.S., (eds.), (1997). "Increasing the Effectiveness of the International Court of Justice" Proceedings of the ICJ/UNITAR Colloquium to Celebrate the 50th Anniversary of the Court.
25. Peteer Malanczuk, (1999). "The Relevance of International Economic Law and the World Trade Organization (WTO) for Commercial Outer Space Activities", International Organisations and Space Law, Proceedings of the Third ECSL Colloquium, Perugia, Italy, 6-7 May.
26. Phillip D. Bostwic., (1995) "Going Private with the Judicial System – Making Creative Use of ADR Procedures to Resolve Commercial Space Disputes", 23 *J. SPACE L*
27. Pocar, Fausto, (2012). "An introduction to the PCA's optional rules for arbitration of disputes relating to outer space activities", *Journal Of Space Law*, volume 38.
28. Twibell, Ty S. (1997). "Space Law: Legal Restraints on Commercialization and Development of Outer Space", 65 *UMKC L. Rev.*
29. Van Traa-Engelman H.L. (1995). "Legal Requirements Constituting a Basic Incentive for Private Enterprise Involvement in the Commercialization of Space Activities", 38 *Proc. on L. Outer Space* 3.
30. Van Traa-Engelman, H.L. (1990). "Settlement of space law disputes", *Leiden Journal of International Law*, Volume 3, Issue 3, Special Issue: The United Nations Decade of International Law: Reflections on International Dispute Settlement.
31. Viikari, Lotta, (2008). "Towards More Effective Settlement of Disputes in the Space Sector, in *Dispute Resolution in the Space Sector: Present Status and Future Prospects*", Rovaniemi: Lapland University Press.
32. Wayne N. White, Jr. (1993). "Resolution of Disputes Arising in Outer Space", Published by American Institute of Aeronautics and Astronautics, Proceedings of Thirty-Fifth Colloquium On The Law Of Outer Space, IISL.
33. White, Wayne, "The legal regime for private activities in outer space", <http://www.spacefuture.com/>
34. Zach Meyer, (2010). "Private Commercialization of Space in an International

Regime: A Proposal for a Space District”, 30 Northwestern Journal of International Law & Business.

C) Instruments and Conferences

35. Hague Convention for the Pacific Settlement of Disputes, 1907
36. ITU Plenipotentiary Conference (Kyoto, 1994)
37. Optional Rules for Arbitration of Disputes Relating to Outer Space Activities, Effective December 6, 2011
38. Principles Governing the Use by States of Artificial Earth Satellites for International Direct Television Broadcasting (DBS Principles), 1982
39. Principles Relating to Remote Sensing of the Earth from Outer Space (RS Principles), 1986
40. Principles Relevant to the Use of Nuclear Power Sources in Outer Space (NPS Principles), 1992
41. Proceedings of the Workshop on Space Law in the Twenty-First Century, UNISPACE Technical Forum, July 1999
42. Project 2001 of the Institute of Air and Space Law & Chair of International Business Law of the University of Cologne, Proceedings of the Project 2001-Workshop on Legal Issues of Privatising Space Activities 19 July 1999, Vienna
43. Report of the 68th Conference of the International Law Association, Taipei, Taiwan, May 1998
44. The Final Draft of the Revised Convention on the Settlement of Disputes Related to Space Activities, as amended in Report of the Sixty Eighth Conference of the ILA, Taipei, 1998
45. Third United Nations Conference on the Exploration and Peaceful Uses of Outer Space (UNISPACE III)

D) Web pages

46. https://www.universiteitleiden.nl/binaries/content/assets/rechtsgeleerdheid/instituut-voor-publiekrecht/lucht--en-ruimterecht/space-resources/hisrgwg_building-blocks-for-space-resource-activities.pdf
47. <https://moonvillageassociation.org/moon-village-principles-mvp-issue-2-draft-public-consultation-opens/>